

ЗВІЧАЙ — неписаний закон, правило поведінки. Термін «З.» часто ототожнювали з поняттями «традиція», «обряд». Із літопис. джерел відомо, що кожний народ мав свої З., які регулювали відносини в суспільстві, родині, громаді. З. виникали в кожного народу на ранніх етапах істор. розвитку. З. сформувалися у люд. суспільстві і є осн. формою соц. регулювання поведінки чл. громади чи родового ладу. В основі З. — елементи сусп. необхідності, які на початк. етапах роблять його формою регулювання дій людей. Унаслідок повторення З. закріплюється у побуті та свідомості окремої соц. групи чи всього суспільства. З. належить до звичаєво-правової культури **етносу**. У науці є кілька визначень З. Більшість вчених вважають, що З. — соц. явище, норма, яку люди виробили у процесі співжиття і застосовували як закон. Порушення З. мало як наслідок певні форми покарання, громад. осуд. Дотримання З. забезпечувалося засобами громад. впливу на порушника (позбавлення вогню, їжі, вигнання, страта) або схвалення заходів, застосованих до кривдника скривдженим, його рідними, чл. роду (кровна помста). З. консервативні: закріплюють те, що склалося у результаті тривалої сусп. практики, відображаючи морал. та духовні цінності народу, забобони, расову й реліг. нетолерантність, вимоги, пов'язані з правлячими верствами. З. не містить можливості вибору варіанта поведінки, його вимоги безапеляційні. З. поділом суспільства на класи й виникненням держави З. став правовим; його дотримання забезпечувалося держ. примусом. У ході істор. розвитку формувалося офіц. законодавство, знач. мірою базоване на нар. правовій культурі. Пам'ятки середньовіччя «Руська правда», «Литов. статут» є прикладом використання норм нар. З. при укладанні законів. З. регулював складні майнові відносини, поведінку родин. чи громад. колективів. Карав осудом або застосуванням ін. мір покарання за зневажливе ставлення до батьків, подружжя, сиріт, за блуд, крадіжки тощо. Іноді можна було спостерігати паралел. побутування офіц. норм законодавства і З. При розподілі майна в родині більше зважали на З., якого дотримувалися при виділенні частки землі синам і дочкам, майна, худоби, при укладанні шлюбу, наділення приданого та викупу. Певні форми З. функціонували до поч. 20 ст. У роки існування рад. суспільства З. був оголошений пережитком, і хоч офіц. законодавство не рахувалося зі З. народу, все ж люди певною мірою дотримувалися етніч. уявлень про поведінку і співжиття в родині та колективі. Знач. деформації правові уявлення, морал.-етичні норми народу зазнали під час примус. розкуркулення селян, голодомору 1932–33 в Україні, репресій. Влада спонукала до відчуження батьків і дітей,

що було протиприродним для нар. звичаєвої культури. Скасування приват. власності відобразилося на З. успадкування майна та родин. цінностей. Незважаючи на трансформацію духов. культури українців, особливо у 20 ст. З. певною мірою збереглися на побут. рівні (вибирати кумів при хрещенні дитини, дарувати подарунки для немовляти, нареченим, влаштовувати поминання померлих родичів). З'являються нові форми З. — відзначати події вступу до навч. закладів і отримання дипломів, профес. відзнак, нагород тощо. Побутують З. дарувати молодятам непарну кількість квітів, не з пустими руками перший раз побачити немовля, вітал. формули під час календар. свят, зустрічі гостей. З., хоч і втратив правове значення, і сьогодні залишається складовою нар. моралі, духов. культури та поведінки. Див. також **Звичаєве право**.

Рекомендована література

1. Ефименко А. Я. Исследование народной жизни. Обычное право. Москва, 1884;
2. Камінський В. Спроба кодифікації звичаєвого права в Україні // Пр. для виучування звичаєвого права України. К., 1925. Вип. 1;
3. Андрієвський В. Звичаї й обряди українського народу. Краків, 1941;
4. Степовий О. Христос рождається!: Різдвяні звичаї нашого народу. Авгсбург, 1945;
5. Його ж. Звичаї нашого народу: Етногр. нарис. Авгсбург, 1946. Ч. 1, 3;
6. Левкович І. Українські народні різдвяні звичаї. Лондон, 1956;
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні = Calendar Year in Ukrainian Folklore. Вінніпег, 1957. Т. 4: Літній цикл; Вінніпег; Торонто, 1959. Т. 2: Весн. цикл; 1962. Т. 3: Весн. цикл; 1963. Т. 5: Осін. цикл; Воропай О. Звичаї нашого народу: Етногр. нарис. Мюнхен, т. 1, 1958;
8. т. 2, 1966;
9. К., 1991;
10. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: Істор.-етногр. нарис. К., 1966;
11. Микитюк Б. Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях // Релігія в житті українського народу. Мюнхен; Рим; Париж, 1966;
12. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. К., 1974;
13. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: Традиції і сучасність. К., 1978;

14. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Істор.-етногр. дослідж. К., 1988; культурі українців XIX – початку XX століття. К., 2004.
15. Гримич М. Інститут власності у звичаєво-правовій *В. К. Борисенко*

Бібліографічний опис:

Звичай / В. К. Борисенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-16642>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).